

Eindtermen KSE-2

Topografie

- herkennen de eigen regio op de kaart van Nederland;
- kunnen op een kaart van de eigen regio de belangrijkste structuurelementen noemen: reliëf, water, wegen, spoorlijnen, eilanden;
- kunnen op de kaart van Nederland de provincies herkennen en benoemen;
- kunnen op de kaart van Nederland de belangrijkste steden benoemen;
- kunnen op de kaart van Nederland de belangrijkste rivieren benoemen;
- kunnen op de kaart van Nederland de Randstad aanwijzen;
- kunnen op een kaart van Nederland de belangrijkste wateren benoemen;
- kunnen aangeven dat Den Haag regeringsstad en Amsterdam hoofdstad van Nederland is;
- kunnen hun land van herkomst aanwijzen op de wereldkaart;
- kunnen aangeven in welk werelddeel dit land zich bevindt;
- kunnen op de wereldkaart de werelddelen benoemen, van elk werelddeel een aantal landen met hun hoofdsteden, belangrijke gebergten, zeeën, oceanen en rivieren.
- kunnen op de kaart van Europa een aantal landen met hun hoofdsteden benoemen;
- kunnen op de kaart van Europa belangrijke gebergten en rivieren benoemen;

Europa

Kandidaten kunnen in de wereld belangrijke deelgebieden onderscheiden op grond van sociaalgeografische kenmerken zoals bevolking, economische activiteiten, welvaart en levensomstandigheden, politiek en cultuur.

- kunnen verschillende typen welvarende en ontwikkelingslanden herkennen en lokaliseren;
- beschrijven en verklaren verschillen en overeenkomsten tussen deze typen landen.

Politieke en geografische veranderingen

- herkennen en lokaliseren verschillende deelgebieden in Europa (West-, Midden-, Noord-, Zuid- en Oost-Europa);
- kunnen voorbeelden van politiek-geografische veranderingen in Europa herkennen en noemen;
- kunnen de EU noemen als samenwerkingsverband tussen Europese landen;
- kunnen een aantal landen noemen en lokaliseren die lid zijn van de EU;
- kunnen voorbeelden noemen van samenwerking tussen de lidstaten, gebruikmakend van de volgende aspecten: economische belangen, nationale identiteit, de bereidheid nationale bevoegdheden over te dragen aan de Europese bestuurlijke organen.

Eindtermen KSE-3

Ruimtelijke effecten

Aan de hand van voorbeelden ruimtelijke effecten van de ontwikkeling tot een multiculturele samenleving in Nederland beschrijven en verklaren. In dat verband kunnen zij:

- spreidingspatronen van etnische bevolkingsgroepen in Nederland beschrijven en verklaren;
- een verband leggen tussen maatschappelijke en ruimtelijke segregatie en/of integratie van etnische minderheden en de mate van sociaal-ruimtelijke ongelijkheid in stedelijke gebieden.

Betekenis Europa

De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.

- Beschrijving van wat de Europese Unie inhoudt.
- Een voordeel en nadeel voor de Nederlandse samenwerking noemen voor de overheid.
- Beschrijving voordeel Europese Unie t.o.v. de VS.

Ontstaan en ruimtelijke spreiding landschapstypen

Het ontstaan en de ruimtelijke spreiding van belangrijke landschapstypen in Nederland beschrijven en verklaren.

In dat verband kunnen zij:

- de ligging en zichtbare kenmerken van deze landschapstypen herkennen, noemen en beschrijven;
- de ligging en het uiterlijk van deze landschapstypen verklaren met behulp van de invloed van wind, zee, ijs, rivieren en de mens.

Migratie, mobiliteit, vervoer en ruimtelijke inrichting

De woon- en leefsituatie in buurten en wijken van Nederlandse steden en dorpen beschrijven en vergelijken. In dat verband kunnen zij: de woon- en leefomstandigheden in buurten en wijken beschrijven. Daarbij betreft hij/zij geografische kenmerken als:

- woningen, met name woningtypen en woningkwaliteit;
- woonomgeving, met name de verhouding bebouwde/onbebouwde ruimte en de functies van de onbebouwde ruimte;
- verkeerssituaties, met name het stratenpatroon, het soort straten, het soort verkeer en de verkeersintensiteit;
- voorzieningenstructuur, met name de beschikbaarheid en bereikbaarheid van voorzieningen, vooral op het terrein van de gezondheidszorg en sociaal culturele activiteiten;
- samenstelling van de bevolking, met name sociaal-economisch, demografisch en cultureel;
- uitleggen hoe deze kenmerken van invloed zijn op de waardering van de woon- en leefomstandigheden door de bevolking;
- buurten en wijken met elkaar vergelijken ten aanzien van woon- en leefomstandigheden en de waardering ervan.

De maatschappelijke en ruimtelijke segregatie in Nederlandse grote steden beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- spreidingspatronen van migranten en andere bevolkingsgroepen in grote steden beschrijven;
- de ruimtelijke geleding van grote steden in wijken op basis van sociaal-economische status beschrijven;
- het verband tussen de ruimtelijke spreiding van migranten en andere bevolkingsgroepen en de sociaal-economische status van wijken in grote steden beschrijven en verklaren;
- ten aanzien van de ruimtelijke spreiding van migranten en andere bevolkingsgroepen in grote steden een beargumenteerd standpunt verwoorden. Daarbij betreft hij/zij processen van maatschappelijke en ruimtelijke segregatie en integratie.

De ruimtelijke effecten van verschillen in beschikbaarheid en toegankelijkheid van de woningmarkt en het onderwijs voor bevolkingsgroepen in Nederlandse grote steden beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- de verschillen in beschikbaarheid en toegankelijkheid van woningen en onderwijsvoorzieningen voor migranten en andere bevolkingsgroepen beschrijven en verklaren;
- de invloed van de verdeling van woningen en onderwijsvoorzieningen over migranten en andere bevolkingsgroepen beschrijven en daarover een beargumenteerd standpunt verwoorden;
- de bijdrage van gegeven maatregelen gericht op het verminderen van maatschappelijke en ruimtelijke segregatie beoordelen.

De verschillen in beschikbaarheid en toegankelijkheid van de woningmarkt en het onderwijs voor migranten en andere bevolkingsgroepen en de effecten hiervan op de maatschappelijke en ruimtelijke segregatie in Nederlandse grote steden vergelijken met grote steden in een

andere regio. In dat verband kunnen zij:

- overeenkomsten en verschillen tussen grote steden in Nederland en grote steden in een andere regio voor wat betreft maatschappelijke en ruimtelijke segregatie beschrijven;
- factoren die een verklaring geven voor de verschillen tussen grote steden in Nederland en grote steden in een andere regio met betrekking tot maatschappelijke en ruimtelijke segregatie, noemen; Daarbij betreft hij/zij:
  - grote steden in Noord-Amerika;
  - grote steden in andere Europese landen;
  - een middelgrote tot grote stad in de eigen omgeving, die niet bij eindterm 1 of 2 is behandeld, ingeval van schoolexamen.

De verschillen tussen stedelijke en landelijke gebieden met betrekking tot de gezondheidstoestand van de bevolking in Nederland beschrijven, verklaren en vergelijken met de situatie in een belangrijk mediterraan herkomstland van in Nederland levende migranten. In dat verband kunnen zij:

- de ruimtelijke verschillen in gezondheidstoestand van de bevolking in Nederland beschrijven. Daarbij betreft hij/zij: verschillen in levensverwachting en sterfte, verschillen in doodsoorzaken
- factoren noemen, die van invloed zijn op de ruimtelijke verschillen in gezondheidstoestand. Daarbij betreft hij/zij: sociaal-economische factoren, demografische factoren, woon- en leefomstandigheden
- de ruimtelijke verschillen in gezondheidstoestand in Nederland en de daaraan ten grondslag liggende oorzaken vergelijken met die in een mediterraan herkomstland van migranten in Nederland.

De woon- en leefsituatie en de gezondheidstoestand van de bevolking in Nederland met die in een andere regio vergelijken. In dat verband kunnen zij:

- overeenkomsten en verschillen tussen woon- en leefsituatie en gezondheidstoestand van de bevolking in stedelijke en landelijke gebieden in Nederland en van de bevolking in stedelijke en landelijke gebieden in een andere regio beschrijven;
- factoren die van invloed zijn op de ruimtelijke verschillen in woon- en leefsituatie en gezondheidstoestand van de Nederlandse bevolking en van de bevolking in een andere regio noemen. Daarbij betreft hij/zij: de situatie in andere herkomstlanden van in Nederland levende migranten dan de mediterrane landen, zoals voormalige Nederlandse koloniën en/of herkomstlanden van vluchtelingen en de situatie in de eigen omgeving, ingeval van schoolexamen.

Ruimtelijke verschillen in de vraag naar en het aanbod van zorg in Nederland beschrijven en beoordelen en de situatie in Nederland vergelijken met de situatie in een herkomstland van in Nederland levende migranten. In dat verband kunnen zij:

- op verschillende ruimtelijke schalen, landsdelen, stad-platteland, buurten en wijken in grote steden, de ruimtelijke spreiding van het voorzieningenaanbod in de zorgsector en de behoeften aan zorg beschrijven;
- de mate waarin het aanbod van en de vraag naar voorzieningen in de zorgsector op elkaar aansluiten, beschrijven en beoordelen;
- het aanbod van en de vraag naar voorzieningen in de zorgsector in Nederland met die

in een herkomstland van in Nederland levende migranten vergelijken en verschillen tussen beide landen verklaren;

- verwachte veranderingen in de vraag naar zorg op korte termijn en op verschillende ruimtelijke schalen in Nederland beschrijven en onderbouwen. Hierbij betreft hij/zij met name demografische ontwikkelingen;
- Verwachte beroepsperspectieven in de zorgsector op korte termijn en op verschillende ruimtelijke schalen in Nederland beschrijven.

Het migratieproces van vluchtelingen naar Nederland vanaf de jaren '70 beschrijven en verklaren en het toelatings- en spreidingsbeleid van Nederland beschrijven en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- verschillende groepen vluchtelingen noemen en hun herkomstgebieden lokaliseren;
- vluchtelingenstromen verklaren met behulp van push- en pullfactoren;
- het toelatingsbeleid en de gevolgen hiervan voor de wijze waarop vluchtelingen naar Nederland komen, beschrijven en beoordelen;
- het spreidingsbeleid en de gevolgen hiervan voor de ruimtelijke spreiding van vluchtelingen in Nederland beschrijven en beoordelen.

Politiek en ruimte / regionale beeldvorming

De ontwikkeling van de kleding- en schoenenproductie in tijd en ruimte beschrijven en verklaren. In dat verband kunnen zij:

- de veranderingen in de Nederlandse kleding- en schoenenindustrie vanaf de jaren '60 beschrijven en verklaren;
- de invloed van mode en trends op het productieproces beschrijven en verklaren;
- de internationalisering van de kleding- en schoenenproductie beschrijven en verklaren. Daarbij maakt hij/zij onderscheid tussen:
  - de productiefunctie
  - de onderzoek- en ontwikkelfunctie
  - de logistieke en distributiefunctie
  - de beslisfunctie
- het ontstaan van een complex ruimtelijk netwerk van uitbesteding en onderaanneming beschrijven, verklaren en beoordelen.

De gevolgen van internationalisering van de kleding- en schoenenindustrie voor lagelonenlanden beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- de vestigingsplaatsen en vestigingsplaatsfactoren van kleding- en schoenenbedrijven in lagelonenlanden beschrijven en verklaren;
- de arbeidsomstandigheden en de prijsbepaling van kleding en schoeisel beschrijven, verklaren en beoordelen;
- gevolgen van productie van leer en textiel voor het milieu in een lagelonenland beschrijven, verklaren en beoordelen;
- de veranderingen in de productie van grondstoffen voor de textielindustrie in de landbouw beschrijven, verklaren en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij de gevolgen van intensivering en modernisering van de katoenteelt en de rol van de opkomst van synthetische vezels.

Het proces van internationalisering van de kleding- en schoenenindustrie in twee regio's

vergelijken. In dat verband kunnen zij:

- verschillen en overeenkomsten tussen twee regio's met betrekking tot de vestigingsplaatsen en de vestigingsplaatsfactoren van kleding- en schoenenbedrijven, beschrijven;
- de verschillen en overeenkomsten tussen twee regio's met betrekking tot de effecten van de vestiging van kleding- en schoenenbedrijven voor het welvaartsniveau, de werkgelegenheid, arbeidsomstandigheden en het milieu beschrijven en verklaren. Daarbij betreft hij/zij minimaal één vergelijking tussen twee landen met een verschillend ontwikkelingspeil, bijvoorbeeld een ontwikkelingsland en een Oost-Europees land of twee ontwikkelingslanden.

De ontwikkeling in het Nederlandse goederenvervoer beschrijven en verklaren en maatregelen ter bestrijding van knelpunten beschrijven en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- belangrijke vervoersassen en -knooppunten inventariseren en lokaliseren;
- een verband leggen tussen het toegenomen goederenvervoer en bevolkingsgeografische, technologische en economische ontwikkelingen;
- voorbeelden van knelpunten in het goederenvervoer noemen;
- maatregelen voor de aanpak van knelpunten in het goederenvervoer noemen en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij criteria ten aanzien van het milieu, de ruimtelijke ordening, de verkeersveiligheid en de economie.

De rol van Nederland als distributieland en de betekenis van de mainports Rotterdam en Schiphol in West-Europa beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- belangrijke vervoersassen en mainports in West-Europa inventariseren en lokaliseren;
- functies en het functioneren van de Nederlandse mainports beschrijven en verklaren. Daarbij betreft hij/zij de begrippen knooppunt, bereikbaarheid en infrastructuur.
- de ontwikkeling van de Nederlandse mainports in relatie tot de ligging van ons land en de rol van Nederland als distributieland beschrijven en verklaren.
- de groei en ruimtelijke ontwikkeling van de mainports beschrijven. Daarbij maakt hij/zij een afweging tussen voor- en nadelen op het gebied van economie, milieu en mobiliteit/bereikbaarheid.

De betekenis van de Nederlandse mainports met die van andere Europese mainports vergelijken. In dat verband kunnen zij:

- de overeenkomsten en verschillen tussen Nederlandse mainports en andere Europese mainports met betrekking tot de positie en functie van deze mainports beschrijven en verklaren;
- de ontwikkeling van knooppunten tot mainports relateren aan hun ligging en een vergelijking maken tussen Nederlandse en andere Europese mainports;
- de voor- en nadelen van de groei en ruimtelijke ontwikkeling van Nederlandse en andere Europese mainports met elkaar vergelijken. Daarbij betreft hij/zij een vergelijking tussen:
  - luchthavenmainports, bijvoorbeeld Schiphol en Frankfurt
  - zeehavenmainports, bijvoorbeeld Rotterdam en Le Havre.

De gevolgen van internationalisering van de voedselproductie beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- schaalvergroting, specialisatie en intensivering in de landbouw in het Westen en de ontwikkelingslanden (Groene Revolutie) beschrijven;
- het ontstaan van één wereldmarkt voor voedsel beschrijven en in grote lijnen de werking ervan verklaren; Daarin betreft hij/zij:
  - handelstromen van voedingsmiddelen inclusief agrarische grondstoffen tussen ontwikkelingslanden en Nederland;
  - de rol van multinationale ondernemingen;
- nadelige gevolgen van internationalisering van de voedselproductie voor de bevolking en voor het milieu in een ontwikkelingsland beschrijven en beoordelen; Daarin betreft hij/zij:
  - de arbeidsomstandigheden in de exportlandbouw in ontwikkelingslanden;
  - de gevolgen van die exportlandbouw voor de voedselvoorziening in die landen;
  - de milieuproblemen die ontstaan als gevolg van de intensieve productiewijze;
  - de milieuproblemen die het gevolg zijn van het transport van voedsel over de wereld.
- mogelijke oplossingen voor deze problemen noemen en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij regionalisering in tegenstelling tot mondialisering en het op de markt brengen van 'eerlijke producten' bijvoorbeeld Max Havelaar.

De betekenis van de verkeersinfrastructuur voor de regionale ontwikkeling van een (deelgebied in een) ontwikkelingsland beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- de ontwikkeling van de verkeersinfrastructuur in een (deel van een) ontwikkelingsland beschrijven en verklaren;
- de bijdrage van de verkeersinfrastructuur aan de regionale ontwikkeling van (deel)gebieden in een ontwikkelingsland beschrijven;
- de effecten van gegeven maatregelen ter verbetering van de verkeersinfrastructuur voor (deel) gebieden van een ontwikkelingsland beschrijven en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij aspecten van welzijn en welvaart.

Mens, natuur en milieu

De mogelijkheden van het gebruik van zoet water op aarde in relatie tot de draagkracht van de aarde beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- de werking van de kringloop van het water beschrijven;
- de aard en omvang van verschillende soorten bronnen van zoet water inventariseren;
- verschillende functies en doelen waarvoor zoet water gebruikt wordt noemen. Daarbij onderscheidt hij/zij het gebruik van water voor:
  - drinkwater en sanitatie
  - voedselproductie
  - natuur.
- het toenemend gebruik van zoet water verklaren en uitleggen hoe dit zich verhoudt tot de beschikbare en bruikbare voorraden. Daarbij betreft hij/zij de ontwikkeling van:
  - bevolking
  - welvaart

- technologie
- de effecten van het toenemend gebruik van zoet water in huishoudens, industrie en landbouw op de kwantiteit en kwaliteit van zoet water beschrijven en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij met name problemen met betrekking tot:
  - verontreiniging
  - verdeling van water binnen en tussen landen
  - verdroging
  - verzilting.

Groot- en kleinschalige maatregelen gericht op duurzaam gebruik van water beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- de effecten van kleinschalige maatregelen op lokale schaal, gericht op besparing en duurzaam gebruik van zoet water beschrijven en beoordelen;
- de effecten van grootschalige maatregelen op regionale en nationale schaal, gericht op de aanpak van problemen met water beschrijven en beoordelen.

De verschillen in kwantiteit en kwaliteit van zoet water en in maatregelen gericht op duurzaam gebruik van zoet water tussen regio's vergelijken. In dat verband kunnen zij:

- overeenkomsten en verschillen tussen regio's voor wat betreft problemen met betrekking tot de kwantiteit en kwaliteit van zoet water, beschrijven en verklaren;
- maatregelen gericht op de aanpak van problemen met betrekking tot de kwantiteit en kwaliteit van zoet water tussen regio's vergelijken en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij:
  - twee of meer natte landen, bijvoorbeeld een rijk nat land als Nederland en een arm nat land;
  - twee of meer droge landen, bijvoorbeeld een rijk en een arm droog land;
  - de eigen omgeving en (een deel van) Nederland, ingeval van schoolexamen.

De mogelijkheden van het energiegebruik op aarde in relatie tot de draagkracht van de aarde beschrijven en verklaren en hij/zij kan de maatregelen gericht op duurzaam en milieuvriendelijk energiegebruik beoordelen met Nederland als referentiekader. In dat verband kunnen zij:

- aard en omvang van verschillende soorten energiebronnen, in het bijzonder fossiele brandstoffen, inventariseren en lokaliseren;
- het gebruik van verschillende energiebronnen in Nederland inventariseren en de Nederlandse situatie vergelijken met het wereldgemiddelde en met rijke en arme landen;
- het toenemend gebruik van fossiele brandstoffen in relatie tot de beschikbare en bruikbare voorraden beschrijven en verklaren. Daarbij betreft hij/zij de ontwikkeling van de bevolking, de welvaart en de technologie;
- milieuproblemen als gevolg van het (toenemend) gebruik van fossiele brandstoffen beschrijven, met name verzuring en broeikas effect;
- maatregelen tegen milieuverontreiniging door het gebruik van fossiele brandstoffen noemen en beoordelen;
- maatregelen gericht op energiebesparing en het gebruik van duurzame energiebronnen noemen en beoordelen.

Recreatie, toerisme en vakantiegebieden

De gevolgen van de toename van het Nederlandse (massa)toerisme voor belangrijke categorieën vakantiegebieden in Europa beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- de verschillende toeristische ontwikkelingsstadia van een belangrijk Europees vakantiegebied voor Nederlanders beschrijven;
- voorbeelden van ruimtelijke, economische, culturele en milieu-invloeden van het (massa)toerisme op Europese vakantiegebieden herkennen en beschrijven;
- de effecten van het (massa)toerisme op de ruimtelijke inrichting, economische ontwikkeling, het milieu en de cultuur van een belangrijk Europees vakantiegebied van Nederlanders verklaren en daarover een beargumenteerd standpunt verwoorden;
- een vergelijking maken tussen Europese vakantiegebieden voor wat betreft de gevolgen van (massa)toerisme voor deze vakantiegebieden;
- mogelijke maatregelen om het (massa)toerisme in Europese vakantiegebieden te beheersen, inventariseren en beoordelen.

De gevolgen van de toename van het (massa)toerisme voor belangrijke Europese vakantiegebieden met andere vakantiegebieden vergelijken en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- overeenkomsten en verschillen tussen de gevolgen van het (massa)toerisme voor vakantiegebieden in Europa en in een andere regio beschrijven;
- factoren die een verklaring geven voor verschillen tussen Europese en andere vakantiegebieden voor wat betreft de ruimtelijke gevolgen van het (massa)toerisme, noemen;
- mogelijke maatregelen om het (massa)toerisme te beheersen in Europese en andere vakantiegebieden vergelijken en beoordelen. Daarbij betreft hij/zij:
  - vakantiegebieden in ontwikkelingslanden;
  - vakantiegebieden in de eigen omgeving, ingeval van schoolexamen;
  - de eigen omgeving en (een deel van) Nederland, ingeval van schoolexamen.

De ontwikkelingen van het Nederlandse toerisme beschrijven, verklaren en beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- verschillende vormen van toerisme noemen en herkennen;
- belangrijke vakantiegebieden van Nederlanders inventariseren, categoriseren en lokaliseren;
- stromen van toerisme naar belangrijke Nederlandse vakantiebestemmingen met behulp van regionale complementariteit, aanwezige voorzieningen en accommodatie, absolute en relatieve ligging en toegankelijkheid verklaren;
- het vakantiegedrag van Nederlanders vanaf 1945 verklaren en daarover een beargumenteerd standpunt verwoorden. Daarbij betreft hij/zij het processen van welvaartsstijging, mobiliteitstoename, schaalvergroting en internationalisering.

Beelden van belangrijke Nederlandse vakantiegebieden in toeristische voorlichting beoordelen. In dat verband kunnen zij:

- geografische kenmerken van een vakantiegebied beschrijven. In het bijzonder:
  - de absolute en relatieve ligging;
  - bevolkingskenmerken van culturele, demografische, sociaaleconomische en

politieke aard;

- gebiedskenmerken op het niveau van fysisch milieu en ruimtelijke inrichting.
- beelden van een vakantiegebied in toeristische voorlichting vergelijken met de geografische kenmerken van een vakantiegebied;
- beelden van een vakantiegebied met behulp van de geografische kenmerken van dat gebied beoordelen op volledigheid en juistheid.